

SIMONCSICS PÉTER

A pedagógus Karácsony Sándor nyelvészeti fölfogásáról

Az itt következőkben Karácsony Sándor (1891–1952) nyelvészeti és nyelvpedagógiai fölfogásának néhány, általam fontosnak vélt aspektusát tárgyalom abból az alkalomból, hogy ez év január 10-én volt 125 éve, hogy megszületett (a dolgozatot 2016-ban írtam). Karácsony Sándor I. világháború utáni pályája fokozatosan emelkedett a gimnáziumi tanár katedrájától az Akadémia szótári bizottságán át a debreceni egyetem professzori rangjáig, amikor is a fordulat éve után a hatalmi önkény megfosztotta állásától, sőt nyugdíjától is, ami részben oka lehetett korai, 1952 februárjában bekövetkezett halálának. Közéleti aktivitása és írott munkássága az 1930-as, 1940-es években ért csúcsára, ekkor alakult ki személye körül az egész országra kiterjedő Exodus-kör, amely az ifjúság egyik legnagyobb hatású, osztályokon és felekezeteken átívelő gyülekezete volt.

Magyar nyelvtan társalélektani alapon (1938)

„Arra kérem azokat, akiknek ez a könyv kezükbe kerül, ne olvassák úgy, mintha nyelvtan volna. Úgy se olvassák, mintha nyelvtani vezérkönyv volna. Tehát se nyelvészeti, se módszertani szempontból ne nézzék, mert különben megcsalódnak és meg is fognak botránkozni. A könyv ugyanis feldolgozott anyaga mellett is pedagógia s nincs kizárva, hogy nyelvtannak is, módszertannak is kifogásolható. Nem hibájából, hanem természetéből kifolyólag” – olvashatjuk Karácsony Sándor múlt századi munkájának *Bevezetésében* (IX).¹

Furcsa fölvezetése ez egy *magyar nyelvtannak*, hogy ne annak olvassák, amit címében hirdet magáról, hanem valami másnak, ebben az esetben éppen pedagógiának. Kora és utókora azonban annál is szófogadóbb volt, hogy megfogadta volt légyen tanácsát: a megjelenése óta eltelt nyolcvan évben egyáltalán nem is olvasta e nyelvtant – tisztelet a néhány kivételnek (Fabricius-Kovács Ferencnek, Heltai Pálnak, Kövendi Dénesnek, Szépe Györgynek, Szilágyi N. Sándornak, Terts Istvánnak). És e néhány is, aki olvasta, nyelvész volt – magam is ekként értékeltem Karácsony művét –, pedagógusreflexiókról nem tudok. Karácsony, mielőtt munkájának tárgyára, a nyelvi nevelésre térne, általában vizsgálja meg a nevelhetőség föltételeit. Arra a következtetésre jut, hogy *„minden*

¹ A zárójelben önmagában álló szám ebben az írásban mindvégig az alcimben megjelölt mű oldalszáma. – *A szerk.*

ember, tehát a növendék is, autonóm lény, s a maga egyéniségében nevelhetetlen” (X). „Ha nem sikerülhet a nevelés, miért sikerül mégis?” – kérdezi a következő lapon (XI). E paradoxon feloldását a psziché Karácsony koncipiálta szerkezetében találjuk meg, mely szerint az egyéni autonómia burkán túl van az egyéni léleknek egy „másik ember felé forduló” része, amit ő „társas léleknek” nevez, és ez az, ami nevelhető.

Pedagógiai szempontból

„A nyelv a ‘társas lélek’ értelmi funkciója. Ha lehetséges egyáltalában nevelés, akkor szükséges, hogy az nyelvi is legyen” (XIII). Karácsony fölfogása szerint a „nyelv – forma”, amiből következik, hogy

„a nyelvi nevelés is funkcionális, erőművi, formai lehet csak. Nyelvi tartalommal sem lehet nevelni. A nyelv is csak mint forma, mint erő, mint erőhatás nevel. Azt jelenti ez, hogy a társas lélek értelmi vonatkozásban csak abban az esetben nevelődhetik, ha a nevelő és növendék társas érintkezésében »nyelv«, élő nyelv támad. A nevelő és növendék beszélnek. Ez a tényleg beszélt nyelv, ez nevel. Az, amit beszélnek, csak azzal hat nevelőleg, hogyan beszélnek” (XIV).

Újra és újra megállapítja a nyelvre vonatkozóan is, hogy „nem lehetséges tartalmi nevelés” (XV), holott már az előző oldalon megállapította, hogy „az iskolákban majdnem mindenütt ez a [tartalmi] nevelés folyik” (XIV). Hogy milyen is a tartalmi nevelés, annak elrettentő példáját Móra Ferenc *Möpőfővöbő* című karcolatából veszem. A városi parkban üldögélő író arra lesz figyelmes, hogy négy kisgyerek *möpőfővöbő* felkiáltással üldöz egy ötödiket, s közben a kezükben szíjjal összekötött könyvkötegekkel ütlegelik szegényt. Érdeklődésére, hogy mi ez az indián harci üvöltésre emlékeztető kiáltás, azt a választ kapja, hogy ezek bizony az ajakhangok:

„– Hát ezek ajakhangok?

– Igen, mert az alsó- és felsőajak együttműködésével képeztetnek. Vannak ezenkívül foghangok, ínyhangok, torokhangok és gégehangok.

– Derék gyerek vagy [...] – vágtam eléje a hangtan titkainak –, de azért szebb játékot is játszhatnátok ennél.

– De, bácsi ez nem játék – magyarázta a gyerek. – Tanítjuk a Sanyit, mert ő nem tudja az ajakhangokat, és a tanár úr számárfület csinált neki krétával.”

Vajon, kérdezi Móra, a kultuszminiszter el tudná-e most kapásból sorolni az ajak-, fog-, íny-, torok- és gégehangokat, amire neki éppúgy nincs már szüksége hivatásának gyakorlásához, ahogy ezeknek a kisfiúknak még nincs (és talán sohase lesz), ezzel szemben igenis nagy szükségük van arra, hogy játszás közben minél nagyobb lélegzetet vegyenek, hogy táguljon a tüdejük, pirosodjon az arcuk, hogy minél egészségesebbek legyenek (idézi Komáromi Gabriella Móra „kisködmöne”. *Egy gyermekregény és esélyei* című írásában).² Vigasztalásul: a semmire se jó „‘tartalmi’ nevelés kimerájája” ma is kísért – és nem csak nyelvtanórákon.

² In uő (1990): *Elfelejtett irodalom. Fejezetek a XX. századi ifjúsági prózánk történetéből, 1900–1944.* Budapest: Móra Kiadó, 289–303.

„A nevelés lehetséges – foglalja össze nyelvi nevelésről vallott nézeteit Karácsony –, de csak a társas lélek funkciói útján. Ha az értelemre is akarok hatni nevelőleg, akkor a nevelésnek nyelvinek is kell lennie, mert a társas lélek értelmi funkciója egy jelrendszerben mozog, két ember munkája és ezt nevezzük nyelvnek. A nyelvi nevelő ráhatás nem is lehet más, mint funkcionális, a nevelő és a növendék beszélése formájában. Az élő nyelv, miközben él, hat, ha a beszélő két ember munkaközösségében az erő nem egyforma megosztású, természetszerűleg hat nevelően az erősebb a gyöngébb felé. Az értelem minden egyéb vonatkozásában egyéni lelki adottság, tehát autonóm, ennél fogva nevelhetetlen. A kultúra átadása az utókornak szintén csak nyelvben lehetséges, az új kultúra a nyelv közegén át galvanizálódik át a régi generáció pólusától az új generáció pólusáig” (XVI).

Gondoljunk most a mai oktatásban szokásos felmérő dolgozatokra, közép- és főiskolai, egyetemi vizsgák írásos, s ezért személytelen tesztjeire, hova lett ezekből az élő nyelv? Visszaemlékszem egyetemi tanulmányaimra, amiket a hatvanas évek második felében folytattam, és úgy végeztem el, hogy minden vizsgám szóbeli vizsga volt, tesztet soha nem kellett kitöltenem, csak a szemináriumi dolgozatok voltak írásbeliek, melyek előadása és értékelése azonban leginkább szóban történt, és természetesen a szakdolgozat is írásbeli volt. Ez az idő, sajnos, elmúlt, és az élő beszéd nemcsak az iskolákból szorult ki, de az élet más területeiről is, például a hivatalos eljárások zöme formanyomtatványok közvetítésével zajlik, életünk mindennapi kérdései és válaszai rubrikákba szorultak vissza, ahonnan magunk még mindig „kilógunk”, s ezért újabb és újabb formanyomtatványok egyre kisebb rubrikáiban kényszerülünk keresgélni igazunkkal együtt elvesztett egyéniségünket.

Társadalmi szempontból

Nyelvtantól tehát szokatlan kezdet, hogy nem hangtannal kezdődik, sem más nyelvi diszciplínával, hanem *A közösség életéről* szóló fejezettel, s ami körül a közösség élete forog, a vásárral. Régióinkban az ún. rendszerváltás utáni évtizedeket szokás a *piacgazdaság* „eljövetelének” mondani, megkülönböztetésül a megelőző 50 év *tervgazdaságá*tól. Ebből is következik, hogy azóta életünk minden baját (és örömét) piaci történéseknek szoktuk tulajdonítani, s e történésekről naponta többször is értesülhetünk, amikor a tévé képernyőjén látjuk a tőzsdei mozgások és más gazdasági statisztikák grafikonjait. Karácsony Sándor ezeknél a grafikonoknál életszerűbb képeket állít elénk a vásárról. (Közbevetőleg: a *vásár* és a *piac* szinonimák a magyarban, és mindkettő jövevényszó. A *vásár* a vele egy töről fakadó *bazárral* együtt iráni eredetű, amivel őseink a pontuszi sztyeppén találkozhattak először, míg a *piac* az itáliai *piazza*, végső soron a latin *platea* '(széles) utca' származéka, s ilyenként a honfoglalás körül vagy az után került nyelvünkbe. A *vásár* és a *piac* – ebben a sorrendben – tehát a történelmi idők kezdete óta része életünknek.) Kirakodóvásárhoz illően iktatom hát ide a címszavakat e fejezet – a maga korában szokatlan módon előre tett, „angolszász” típusú – tartalomjegyzékéből:

A) A KÖZÖSSÉGI ÉLET FOGALMA

*A vásár, ahová az emberek egymás kedvéért mennek
Mindenfajta érintkezéshez két ember kell*

*Beszéd közben is két személy szerepel: beszélő és hallgató
Az iskolai élet is a közösségi életre tanít*

B) A KÖZÖSSÉGI ÉLET TÉNYEI

1. A vásár. A vásár helye és ideje, személyei és cseretárgyai
2. A beszéd. A beszéd helye mindig itt van, ideje mindig most van, személyei mindig én vagyok és te vagy, cseretárgyai mindig kérdés és felelet
3. A pénz és a szó
 - a) A pénz és a pénz értéke a vásáron
 - b) A szavak és a szavak értéke beszéd közben: a képzeletbeli kép és a szavak jelentése

C) A KÖZÖSSÉGI ÉLET FORMÁI

1. A közösségi élet formái az indítóokok szerint
 - a) Adásvétel cserébe. Ajándék és zsákmány. Vásár önmagáért.
 - b) Kérdés és felelet: beszédbeli adásvétel. Kijelentés: beszédbeli ajándék. Parancs: beszédbeli zsákmány. Felkiáltás: érzésből fakadó önmagáért való beszéd (költészet: érzésvilágból fakadó önmagáért való beszéd)
2. A közösségi élet formái célkitűzés szerint
 - a) Eladás, végeladás
 - b) Állítás: beszédbeli eladás és tagadás: beszédbeli végeladás
 - c) Tagadó parancs vagy tiltás
 - d) A marhalevél vagy passzus, azaz a feltételhez kötött adásvétel
 - e) Feltételes állítás és feltételes tagadás
3. A közösségi élet formái a beszédbeli személyek szerint
 - a) Az eladó is adhatja önmagát, a vevő is lehet áru
 - b) A beszédbeli személyek a képzeletbeli képen

A közösségi életnek, más szóval a társas létnek ez a logikai rendbe szedett partíciója új oldaláról mutatja meg a beszédet, s teszi érdekessé, így kívánatossa a vele való foglalkozást. Hogy a kérdés és felelet beszédbeli adásvétel, hogy a kijelentés beszédbeli ajándék, s hogy a parancs beszédbeli zsákmány, hogy az állítás beszédbeli eladás, hogy a tagadás beszédbeli végeladás (ma azt mondanánk, kiárusítás) már címszóként is többet mond a nyelvről, mint az értelmetlen, mert semmiféle párbeszédet nem szolgáló tanrendi tétel, a *möpöfövbő* hangsor.

Az a keret, a *vásár* vagy *piac*, amelyben a beszéd mutatkozik, Karácsony fölfogásában, de mai terminológiával szólva, *win-win* játékot sejtet, ahol minden szabálykövető résztvevő, eladó és vevő, beszélő és hallgató nyer, csak a szabályt, a törvényt áthágó tolvaj veszít (már ha rajtakapják). Ez a piac vagy vásár ellentétben áll a mai hírközlő eszközök sugallta egyoldalú piaci képpel, amely csak a nyereség-veszteség dichotómiájára figyel, s abból von le következtetéseket a gazdaság állásáról és tesz jóslatokat a jövőjére nézve, miközben nincs tekintettel a résztvevők kisebb vagy nagyobb csoportjára sem: úgy vagyunk kénytelenek tekinteni ezt a gazdaságról kapott képet, mint valami lottósorsolást, amelyre vagy vettünk szelvényt, vagy nem, a magunk személyét tekintve azonban tehetetlenek, ma használatos szóval lúzerek vagyunk, akiknek nincs ráhatása

a dolgok kimenetelére. Ezzel szemben Karácsony fölfogására nagyon is illik a couber-tini mondás (a győzelem szinonimájával): „*Nem a nyeres, hanem a részvétel a fontos*”.

Karácsony Sándor nyelvtana mint irodalomelméleti propedeutika³

A könyvek lelke (1941) bevezető tanulmánya, az Irodalmi nevelés alapján

Karácsony nyelvtanának⁴ – véleményem szerint – legfontosabb tétele így hangzik:

„*A mondat részeit nemcsak egymáshoz képest viszonyítjuk, hanem egy másik önkénytelenül melléjük képzelt képzeletbeli képhez is, amelyen mi szereplünk, még pedig éppen beszélünk, még pedig ép[p]en a szóbanforgó történetről vagy állapotról vagy viszonyról festünk szavakkal képzeletbeli képet. A mondatot ehhez a másik mondathoz képest is látjuk s azt a viszonyt, amely a mondat részein ehhez a mondat-hoz képest megismerhető, beszédbeli viszonynak nevezzük*” (Karácsony 1938: 82).

Ugyanezt három évvel később részletesebb kifejtésben találjuk éppen az irodalmi nevelésről szóló esszéjének *Viszonyítás a beszéd ténye és tárgya között* címe alatt:

„*A nyelv nemcsak fizikai és pszichológiai lehetőség, hang és jelentés, nemcsak logikai és valóságba ágyazott mondanivaló a mondat tartalma (relatio-parataxis-szintagmaforma-állítmány és párfjai) szerint, hanem reális folyamatához való állandó viszonyulás is. Miközben megértetem magam veled, kiöntöm eléd magamat, állandóan viszonyulok is ehhez a realitáshoz. Nemcsak mondom azt, amit mondok, hanem mindig ahhoz képest is mondom, hogy: úgy mondom, miszerint én itt most téged szóval tartalak, hogy megérts. Minden, amit mondok, sajátmaga szerint lesz az, ami, de azonkívül ahhoz képest is olyan lesz, amilyen, hogy mindezt én mondom, neked mondom, most mondom, mikor mondom és itt, ahol mondom. Sőt viszonyul a mondanivalóm nemcsak ahhoz a tényhez magához, hogy beszélek, hanem annak indító okához, céljához, előzményeihez és következményeihez is. A relációk természetesen itt is ugyanazok, mint a mondanivalómban voltak.*

1. Szimultaneitás és szukcesszivitás. A mondanivalóm egyidejű azzal, hogy elbeszéltem: *Tempus praesens, jelen idő. Nem egyidejűek. Előidejű: tempus praeteritum, utóidejű: tempus futurum.*

³ felkészítés, előkészítés

⁴ Karácsony Sándor nyelvtanát a maga idejében nem vette tudomásul a nyelvészszakma, amint a nála egy évvel később, 1939-ben megjelent másik modern magyar nyelvtant, Lotz János *Das ungarische Sprachsystem*ét sem. Tanítványai körében azonban lábra kapott a mellérendelés – amit ő nemzeti karaktervonásnak, sőt inkább a nemzet elé állított követelménynek szánt, és szembeállított a Harmadik Birodalom *Führerprinzip*ével – nyelvre való kiterjesztése: a finnugor rokonságú magyar mellérendelő, az indogermán rokonságú német alárendelő nyelv. E nyelvtipológiai ként értett, pontosabban félreértett és vulgarizált elképzelés elfődte, sőt bizonyos mértékig máig elfődi Karácsony nyelvfelfogásának valódi értékét. Nyelvtanából ugyanis világosan kiderül, hogy számára és szemében a nyelvi mellérendelés és alárendelés korrelatív fogalmak, azaz egymást föltételező és ezért egymásba átalakítható, transzformálható folyamatok – a magyarban is (Simoncsics 2006: 106–128).

2. Azonosság. A mondanivalóm alanya a beszéd alanyával azonos: *persona prima*, első személy; a beszéd szenvedő alanyával azonos: *persona secunda*, második személy. Nem azonos a beszédbeli személyekkel: *persona tertia*, harmadik személy.
3. Relatio a személyek között. a) Az első személy a második személyre való tekintet nélkül mondja el mondanivalóját: közöl. b) a második személyt is belevonja a fogalmazásba: kérdez, parancsol.
4. Relatio az állítmány szempontjából a) az állítmány természetesen megy át a 2. személy világába, mert az 1. személy állít valamit b) az állítmány különösen megy át a 2. személy világába, mert az 1. személy tagad valamit. Állítás és tagadás lehet egyaránt kategorikus és asserterikus”.

Mielőtt folytatnám az idézetet, fölhívom a figyelmet arra, hogy e négy pont adja Karácsony nyelvtanának magját, a beszédbeli személyek közti erőterben alakuló és változó (ma már azt mondanánk, generatív és transzformációs) nyelvi anyag prezentációjának vázlatát. Karácsony nyelvtana voltaképpen generatív és transzformációs elveken alapul, bár az évtizedekkel később létrejött, e néven futó nyelvtanok formalizált apparátusa természetesen nincs meg benne. Most pedig visszatérek Karácsony gondolatmenetéhez:

„Végül a mondanivaló előzménye az, hogy a beszélő személy lelke telített volt, tehát meg kellett szólalnia, következménye pedig az, hogy a hallgató közönség megérti, amit a beszélő mondott neki. A beszélőnek tehát rendelkezésére állott a jelrendszer minden jele, a megértést pedig az szolgálta beszéd közben, hogy szavát bizonyos rendben hallatta, a hallgató által ismert dologból indult ki és úgy jutott el mondanivalója új részéhez, ha pedig nem tette, az ismert részt vagy feltételezte közönségénél, vagy feleslegesnek tartotta. Lélektani alany, lélektani állítmány; kérdés és parancs lélektani alany nélkül, vagy azzal (toldalékos kérdés és parancs). Szórendi törvény” (78–79).

Ezután következik a fenti sorrendet követve Karácsony irodalmi látóhatárának, műfaji osztályozásának számbavétele a

„Personae: napló, levél, folyó beszéd; Tempora: elbeszélés, rábeszélés, megbeszélés, történetírás, szónoklat, értekezés; Modi I: elbeszélő nyugalom, indulatos kiáltozás, kérdve kifejtő káté [...] oráció, esszé, epika, dráma, líra; Modi II: Coniunctivus. Érvelés, cáfolat, hipotetikus formák [...] Karrikatúra (Stilparódia, szatíra, ironia, gúny, humor; Aequivalens jel. Invenció, izgalom, élmény. Kíváncsiság, révület; Szó és mondatrend (diszpozíció). Inverzió, ellipszis, tautológia”

címszavak alatt. Bármennyire vázlatos is esszéjének ez a része, minden mozzanata alaposan végig van gondolva.

Számos magyar irodalmi példa mellett, sőt előtt Alfred de Vigny (1797–1863) *Moïse* című poémája szolgáltatja esszéjének vezérfonalát és példatárát. A különböző (francia, német és magyar) irodalmi példákban bővelkedő, mélyen szántó gondolatokban gazdag, néhol mégis vázlatos esszé abból indul ki és oda konkludál, hogy

„az irodalom: nyelv. Száz kötetben sem történhetik vele soha semmi más, mint ami nyelvvel történhetik. Az irodalom: jelkép. Akármi történik vele, százféleképpen mindig az az egy történik vele, hogy jelrendszerből jelképrendszerré fűti az izgalom,

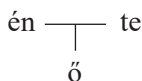
a költőt kifejezésre hajtó, a jelrendszert megostromolni készítő, siker felé űző izgalom. Az irodalom: jelentésváltozás hát, amely az összes nyelvi adottságokon végbemehet. Az irodalmi elemzésnek azt kötelessége keresni mindenben: a nyelv lehetőségeinek melyik pontján vagy mely pontjain hogyan ment végbe miféle jelentésváltozás, hogy im a jelrendszerből megint jelképrendszer lett, vagyis: költészet van jelen?” (79–84).

Magamról is beszélek, amikor azt mondom, hogy a karácsonyi nyelvezet nehezen érthető a későbbi nemzedékek számára. Ennek sok oka van, közülük hármat említek.

Az egyik nemzedéki, hogy ti. korosztályának (a 19–20. század fordulója idején éretté válóknak) a nép, ahogy Tömörkény István nevezi őket, a „célszörű szögény embörök” és a hozzájuk közel állók még egy gazdag orális kultúrában nőttek föl, amely képes volt plasztikus képekben közvetíteni és fölfogni a legbonyolultabb üzeneteket is, és ez kiterjedt a kultúra minden regiszterére a folklórtól kezdve az iskolázott legjobbak, mint többekkel együtt Móra, Móricz, Ady, Krúdy, Kosztolányi pallérozott nyelvi műveltségéig. Az újabb nemzedékek nyelve ennél sokkal szűkebb skálán mozog, szikárabb, vizuális ereje gyenge, legextrémebb megvalósulásában közelít a képletek szinte preverbális szintre süllyedő (hétköznapi nyelven elmondhatatlan) világához.

A másik ok, amint az a fönti idézetekből is kitűnik, az ő latinos humanista műveltsége, amely grammatikai-logikai, retorikai, stilisztikai, poétikai vonatkozásaiban mutatkozik meg, s amelyhez képest a mai nemzedék angolszász eredetű terminológiai világa csak gyenge visszfény.

Harmadik okként említem a legfontosabbat, hogy vizsgálandó tárgyára, a nyelvre, speciálisan a magyar nyelvre szokatlan és eladdig ismeretlen szempontból tekint, és teljesen új, föltérképezetlen világot fedez föl benne. Éppen ezért nem tartom fölöslegesnek, hogy magyarázatot fűzsek Karácsony fönt idézett és véleményem szerint legeredetibb tételéhez, amely a nyelvi rendszer társas és önmagára visszautaló jellegét állítja fókuszba, és ez nyelvtanának „generátora”. A nyelv abban különbözik az összes többi emberi jelrendszertől – nem is szólva az állatvilág jelrendszereiről –, hogy alapját a beszélő és hallgató, a nyelvtani első és második személy képezte tengely és az e tengellyel szemben álló harmadik személy alkotta szilárd struktúra, a T-struktúra⁵ alkotja:

Minden nyelvi közlés ehhez viszonyul. Csak a nyelv ilyen kétrétegű az emberi jelek világában, ahol az adó és a vevő (én és te, a grammatikai 1. és 2. személy) bele van applikálva az üzenetbe. Gondoljon az olvasó Petőfi versére: *TOLDI írójához elküldöm lelkemet / Meleg kézfogásra, forró ölelésre!... / Olvastam költőtárs, olvastam művedet, / Snagy az én szívemnek ő gyönyörűsége.* Mind a grammatikai első, mind a grammatikai második személy explicit módon van jelen az üzenetben, aminek egésze természetesen 3. személyű. Ellenpróba: képzeljünk el egy zongoradarabot, mondjuk Bartók *Allegro barbaro*ját. Akár a bal kéz, akár a jobb kéz játszotta szólámat tekintsük is, mindkettő – nyelvtanilag – harmadik személy, amint a kettő összjátékából kialakuló harmónia vagy

⁵ A T-struktúra – a Karácsony utáni nemzedék képletnyelvének eleme – névadója Lotz János volt (Lotz 1967).

diszharmonia is az. Az „én”, a darabot játszó zongorista vagy a fülünk hallatára improvizáló szerző – nyelvtanilag – nincs képviselve az előadott műben, ahogy a darabot hallgató közönség, a nyelvtani „te” sincs. Múlt idő – többek közt ezért – sincs a zenében, a zene az „éppen most folyó”, az „örök” jelen. Vagy gondoljunk Rembrandt vagy Van Gogh vagy Rippl-Rónai „önarcképeire”, az „én” csak mint „ő”, egy harmadik személybe transzponált személy mutatkozik, csak így tud mutatkozni – „nekem”, a képről mindig kimaradó első személyű szemlélőnek. Tehát: „én” és „te” csak a nyelvben, a nyelv által létezik, a nyelven kívül, a nyelvtől függetlenül, a nyelven kívül csak „ő” van az emberi jelrendszerekben. Az „én” és „te” közti különleges viszonyt a magyarban külön paradigma képviseli, az ún. implikatívusz (-LAK), amelynek nevet Lotz János adott, s amelyben az alany egyes szám első személy, a tárgy pedig egyes vagy többes második személy, például *ismer-lek, lát-lak* (Lotz 1962). Nem mellesleg: a beszédnek is van személye, s ez a harmadik személy, amit legtöbbször a semleges „az” mutató névmás⁶ képvisel: „*Azt mondom, hogy hallgass*”. „*Én*” és „*te*” a társalgás során mindig cserélődik, s az emberlétnek, a „társas” létnek ez a nyelvi „cserélhetőség” az alapja. Csalafinta példa erre a párbeszédes gyerekmondóka: „*Én vagyok én, te vagy te, ki a nagyobb számár, én vagy te?*” Akár úgy válaszol a kérdező, hogy: „*én*”, akár úgy, hogy „*te*”, mindenképpen rajta ragad a „szamárság” bélyege. Ugyanez költői megfogalmazásban: „*Én én vagyok magamnak / s néked én te vagyok, / s te én vagy magadnak, / két külön hatalom*” (Radnóti Miklós: *Kis nyelvtan a Papírszeletek ciklusból*). (Az „*én*”-nek ez a „*te*”-vel váltakozó része az, ami Karácsony szerint nevelhető, a belső mag, az autonóm „*én*”, nem.)

Személyi vonatkozásban az állati lét valószínűleg éppen abban különbözik az emberléttől, hogy az „*én*” fogalma legfőleg csak homályosan és artikulátlanul, úgyszólván vegetatív szinten nyilvánul meg benne. Ami az „*ő*” illeti: jelen-nem-lévő „*ő*” egyáltalán nincs az állati létben, a jelen-lévő „*ő*” pedig összemosódik a „*te*” kategóriájával, ez pedig az „*én*”-ével. E sajátos konglomeráció aggregációja adja ki a „*mi*” (falka, horda) kategóriáját. (NB. Az aggregáció terminus technicus a latin *grex, gregis* 'nyáj' továbbképzett alakja.)

⁶ A magyar mutató névmások rendszere kétszatatú, például *ez* (közelre mutató) vs. *az* (távolra mutató). Utóbbiban két szféra olvad egymásba, egy a beszéd tengelyétől távolabbra eső, de még látható és egy ezen kívül eső, láthatatlan vagy képzelt, azaz semleges. Vannak olyan nyelvek, amelyek névmásrendszere megkülönbözteti e két szférát is, tehát háromszatatú, mint például a finn: *tämä* 'ez (a közeli)', *tuo* 'az (a távoli)', *se* 'az (a láthatatlan, vagy képzeletbeli, semleges)', grafikusán:

$$\begin{array}{ccc} \textit{tämä} & \text{---} & \textit{tuo} \\ & | & \\ & \textit{se} & \end{array}$$

A figyelmes olvasó szemét bizonyára nem kerüli el a finn mutató névmások háromszatatúsága és a magyar személynévmások hasonló konstellációja, amit az imént T-struktúrának neveztünk. Ez nem véletlen: a magyar *ő* és a finn *se* etimológiailag összefügg egymással.

A megértésről A magyarok kincse (1944) bevezető tanulmánya, A 'cinikus' Mikszáth kapcsán

A megértés fogalmát a nyelvészek, sőt a jeltudomány művelői, a szemiotikusok is meglehetősen elhanyagolták. A kommunikációs modellek számolnak ugyan a visszacsatolás (feedback) funkciójával, ami biztosítja a kommunikáció célirányban tartását (megértésre irányultságát), sőt számolnak a redundancia funkciójával is, ami elősegíti az üzenet sikeres átvitelét, s e kettő együtt már majdnem kiadja a megértést. Karácsony a megértés újabb dimenziójára nyit ajtót, amikor a félreértéssel állítja korrelációba. Egy korábbi munkájában, *A magyar észjárásban* (1939) sejtésszerűen utal arra, hogy ez, ti. a félreérthetőség „a nyelvnek végső kérdése, egyetlen megfejthetetlen és megfejtethetetlen transzcendens eleme”, s hogy a „népet is foglalkoztatja ugyanez a probléma, a talalós kérdések, nyelvi tréfák köntösébe vannak öltöztetve ezek a problémák”. Csak egy példa az általa idézett talalós kérdések közül: Kérdés: *Mikor fél a pap?* Felelet: *A katedrába'* (onnan ti. csak a fele látszik), mert „más képre gondol a kérdezett, másra a kérdező” (Karácsony 1939: 119–120), ez az az eset, homonímia a párbeszédben, amikor egy hangalak két jelentése ki van osztva a két résztvevőnek. A nyelvi humornak (és iróniának) ez az ösműfaja, a talalós kérdés – természetem én hozzá – egyúttal a nyelvi higiénia elemi eszköze, amint közvetlen leszármazottja, a vicc is az. Ahol a talalós kérdés vagy a vicc, általában a humor él, a propagandának (= a jelentést elszegényítő tömegkommunikációnak) nehéz dolga van, vagy kell, hogy legyen.

„Tudjuk, hogy Mikszáth relációi mindig a természeti és szellemi között születtek, valamennyi egyféleképpen, mint egyik a másikhoz képest. A természeti a szellemihez képest. A való a kellőhöz képest. A jelrendszer ez a reláció: a dolog a jelentéshez képest. [...] A test: a dolog, a lélek: a jel. A nyelv: a dolog a jelhez képest, tehát a jelentés. A jelentés az a reláció, amely az embert kiemeli a többi földi lény sorából és emberré teszi” (XXXIII).

Ez a sztoikusok jelfölfogása, amit Karácsony föltehetőleg de Saussure interpretációjában ismert meg Genfben, amikor Charles Bally-nak, de Saussure tanítványának előadásait hallgatta európai peregrinációján az I. világháború előtt. E szerint a jel (signe) két összetevőből, jelölőből (signifiant) és jelöltből (signifié) áll, előbbi érzékelhető (sensible), utóbbi érthető (intelligible), előbbi materiális (nyelv esetében fizikailag mérhető hangerő, rezgésszám és tartam), utóbbi szellemi természetű (s ezért megfoghatatlan). Karácsony ezt a jel-képet helyezi a beszélő és hallgató közti erőterbe. A jelentés a megértésen keresztül lesz két ember egymás felé törekvésének eredménye:

„A szóló a jelentést úgy kapja, hogy jelt ad és az, akinek szól, értesül a dologról. [...] A dolog, a másik ember felől, a test, a jel, a szóló felől, a lélek. Alapjában véve nagyon messzire vannak egymáshoz. Nagyon mélyről reagál a megszólított és nagyon magasról szól a szóló, ha találkozni akarnak a nyelv közbüleső választóvonalán. Nagyon a lélekből kell szólnia a szólónak, mert nagyon testi füllel hallgat reá a megszólított. [...]

A megszólított egészen a testi szférából siet a szóló felé a megértés vonalához. Őt a szóló felől csak az az egy dolog érdekli, nem forog-e veszedelemben, mióta és amiért a másik ember megzavarta létezésében, beleavatkozott az életébe azzal, hogy

megszólint. A megszólított tehát a másik emberhez képest életérzéseiben nyugtalanodik s azért törekszik a másik ember felé, mert a megértéstől várja egyensúlyi helyzete visszalendülését a nyugvópontig. Jogában [Karácsony társaslelki skáláján ez a legalsó fok] érzi veszélyeztetve magát, de ha eroszt, törekvést érez a szóló felé, a megértésben megpihenhet majd.

[...]

Megbízható hírek csak a transzcendensből [Karácsony társaslelki skálájának ez a legfelső foka] jöhetnek, de csak akkor, ha a szóló eljuttatja a jeleket az értékskáláig, a kánonig, amikor is a kellő fémjelzi a valót s ezzel útbaigazít az értekek és ösztönök útvesztőjében, vagy éppenséggel összevisszaságában. A rendbeszedett világ: a jelentések világa. Az ember és a másik ember egymáshoz képest ott bizonyultak egyképpen embernek, mikor a megszólított megértette a jelt, mikor tehát a jelentés megszületett. Vagyis a szóló a transzcendens életérzésből az értékrendszeren átfeszítette a jelt vagyis előkészítette a jelentést, a megszólítottat pedig a szóló felé törekvő erosz a jogi életérzésből odavonzotta a megértéshez. A találkozási vonalon a találkozási pontot a jelentés adja. A jelentés így reláció, törtszám, melynek számlálója a jel, nevezője a megértés. Annál teljesebb és tökéletesebb, mennél inkább megközelíti az egységet, mikor a számláló egyenlő a nevezővel, a szóló adta jelnek valóban az a jelentése, ahogy a megszólított megértette. Mikszáth úgy látja, hogy az emberek között a legtöbb tragikomédiát a meg nem értés [kiemelés tőlem – S.P.] okozza. Innen leli magyarázatát az ő nyelvének (általam irtózatossáknak jelzett) tudatossága is. Pedig az ő józan, kiábrándult szeme nagyon jól látja, hogy a jelentés világossága csak érték, kánon, mely soha meg nem valósulhat. Relációja irracionális szám. Maga a tökéletes jelentés, az egység csupán a transzcendensben lehet valóság” (XXXIII–XXXIV).

A félreértéshez, ami ebben az idézetben meg-nem-értésként szerepel, Karácsony a tragikomikus jelzöt illeszti, súlyosabbá téve a korábban még csak sejtésszerű utalását a nyelvi kétértelműség tréfának alapot adó voltára.

Összegzésül elmondható, hogy Karácsony nyelv- (és irodalom) fölfogása a de Saussure tanítása közvetítette sztoikus jel-képben gyökerezik, ami két összetevő, a test és lélek, a materiális (megfogható) jelölő és szellemi (megérthető) jelölt kapcsolata, azaz a jelentés. E két összetevőt a beszéd folyamán a résztvevők, beszélő és hallgató felváltva képviselik, s hozzák létre együtt újra a jelentést. Ebből a jelfölfogásból bontja ki társaslélektani nyelvтанát, amely részletes, újszerű és a maga vonatkoztatási keretében vaskövetkezetességű leírása a magyar nyelvnek, ugyanakkor egyetemes kitekintésű, alapjait tekintve univerzális nyelvтан is. Ez a jel-kép művelődéstörténeti perspektívában mutatkozik Karácsony teoretikusi oeuvre-jének már intrádájában is, a *Nyugati világnézetünk felemás igában* (1933) című esszéjében, amely a jel-kép két összetevőjét, a testet és a lelket mint a görög-római klasszicizmus és a rákövetkező krisztianizmus kultúrájának időben egymás után következő jellemzőit teríti ki elénk esztétikai, etikai, vallási vonatkozásban. Ebből adódik majd az a rákövetkező esztendőknél kikristályosodó meggyőződése, hogy a nyelv, noha fizikai valóságában disztinkt elemekből, mondatokból, frázisokból, szavakból, morfémből és hangokból áll (ilyen sorrendben!), s ekként a fizikai valóság része, elszakíthatatlan a környező szellemi világtól (kezdve a vásáron s végezve az áhítat magas fokán a vallásban), abba mélyen bele van ágyazva, mindenekelőtt a beszéd létrehozóinak, a beszélőnek és a hallgatónak erőterébe, amely létrejöttének állandó színhelye is.

Gyakorlati kérdés: Mely idegen nyelveket kell(ene) tanulnunk?

A *Magyar nyelvtan társaslélektani alapon* lehet ugyan szerzője szándéka szerint pedagógia, anyagát tekintve azonban mégiscsak nyelvtan, mégpedig anyanyelvi nyelvtan. A magyar (mint minden nyelv) különleges, de különleges volta csak más nyelvekhez való viszonyában érvényesül. Ezért az anyanyelvi nyelvtan csak más idegen nyelvek nyelvtanához képest értékelhető igazán. A magyar mint anyanyelv ismeretéhez voltaképpen idegen nyelvek ismeretén át vezet az út. A nyelv azonban nem önmagában áll, mint főttebb is láthattuk, hanem egyfelől kommunikáció (ami a jelentés körül forog), másfelől pedig nemzedékről nemzedékre áthagyományozódó kultúra (például irodalom). Erről így vélekedik Karácsony Sándor:

„1. Első feladatunk latin-görög kultúránk egészséges alapra helyezése és alapos kimélyítése. [...]

Mi semmi esetre sem mondhatunk le a latin nyelvről, hiszen a múltunk kulcsa. Európai kultúrközösségben élünk, tehát az sem közömbös előttünk, hogy a román nyelvek filológiája már középiskolás fokon rajta alapul, az angolszász és német klasszicizmus megértése nagyon bonyolult volna nélküle, a keresztyén, különösen katolikus közösség sohasem mondhat le róla, nem szólva arról, hogy kezdetei ködbe vesznének, ha e biztos bázist nem létezőnek vagy elhanyagolhatónak nyilvánítanánk. [...]

De nemcsak harcok eszményeink követelik a történelmi mennél mélyebb alapvetést, hanem missziós terveink is. Az Európai Egyesült Államok gondolata, benne a mi elhelyezkedésünk északi és déli szlávok, oláhok között, a keleti és nyugati keresztyénség helyzeti energiája, a legkeletibb protestantizmus tényéből áradó feladatok, az egészségesen megfogalmazott s még így is Japánig nyúló turanizmus olyan perspektívák, amelyeknek nem tehet eleget parvenü-kultúra.

2. Közben ne feledjük, hogy nemcsak elődeink voltak, hanem testvéreink is vannak s az osztozkodásnak éppúgy megvannak a maga nyelvi-technikai követelményei, mint ahogy az örökösödésnek megvoltak. Négyes kötelességünk hűtlen teljesítésében érzem magunkat súlyosan elmarasztalhatóknak. Nem tanuljuk kellő mértékben a világnyelveket, Egésmagyarország nemzetiségi nyelveit, a Balkán nyelveit és a velünk rokon nemzetekét. Nem azt a lehetetlenséget kívánja ez a megállapítás, hogy a szebb és jobb közeljövőben ugyanaz a fiatalember beszéljen folyékonyan németül, franciául, angolul, olaszul, csehül, tótul, horvátszerbül, oláhul, bolgárul, törökül, finnül és esetleg japánul is, de azt igenis jelenti, hogy egy bizonyos közösségben akadjanak emberek, akik ezen a téren bölcs munkamegosztással és sok mindenre kiterjedő felelősséggel viseljék gondját mindezeknek a munkaalkalmaknak. S nem felesleges ideírnom azt sem: ne a hotelportások készségével és színvonalán. Hány egyetemet végzett, állítólag németül tudó magyar ember hallgatni kénytelen idegenekkel szemben csak azért, mert törve beszél és levelez németül.

Nemzetközi konferenciákon sajnálattal kell minduntalan megállapítanunk hátterbe szorulásunkat nyelvi ügyefogyottságunk miatt” (Karácsony 1942: 437–438). Néhány lappal odább: „minden irredenta üres fecsegés, ha életünk folyása régiben marad s mi sem ismerjük meg jobban a velünk egy fedél alatt lakókat, mint amennyire apáink ismerték, helyesebben nem ismerték” (Karácsony 1942: 442–443).

A magyar kultúrának a latinhoz való kapcsolatáról szólva Karácsony Sándor nézetével egybevé, amit a kortárs Szerb Antal állít, hogy ti. „a magyar irodalom tulajdonképpen a latin irodalom leánya, akár a francia, olasz vagy a spanyol irodalom” (Szerb 1934/1992: 31). A történelmi kontextushoz tartozik, hogy Karácsony fenti kijelentései *Az egyetemes modern magyar ember* és *Csonkamagyarországi modern magyar ember* című fejezetekben hangzanak el. A nyelvhasználat is, s általában a terminológia, hadd mondjam így, a „kor bűne”, mert ebben az időben válnak a korábban ártatlan népnevek végképp megbélyegzővé. Pedig Karácsony testvérként gondol a szlovákokra és a románokra, nyelvüket mégis tótnak és oláhnak írja. 1945-ben kiadott *Magyar békéjében* már (cseh)szlovákokról és románokról beszél.

Nem szabad elfelejtenünk, hogy ezeket a mondatokat a hitleri Németország oldalán történt háborúba lépésünk után egy évvel írta Karácsony Sándor. E mondatok olyan kontextusban hangoztak el, amikor a németek Európa teljes leigázásától csak karnyújtásnyi távolságra érezhették magukat, és a velük szemben álló szövetséges hatalmak szerencsecsillaga sem volt még látható. Bátorságra vallott – nemcsak erkölcsi, de intellektuális bátorságra is – „Európai Egyesült Államokat” emlegetni, kelet-európai missziós feladatainkra figyelmeztetni, szomszédainkat „testvérként” említeni, s az irredentizmus győzelmi rivalgásában bevallani „apáink” reánk szálló történelmi mulasztását, ami a történelmi Magyarország szétesésének egyik oka volt, hogy „nem ismerték a velünk egy fedél alatt lakókat”. Az azóta eltelt több mint hetven évben sok minden máshogy történt, mint ahogy Karácsony és vele mi sokan szeretjük volna. Például az ún. pártállami évtizedekben majdnem sikerült elsikkasztani a latinoktatást, ami pedig „múltunk kulcsa az európai kultúrközösségben, ahol élünk”. És Kelet-Európa misszionálása, és benne mindenek előtt a magunk misszionálása is elmaradt, minek következtében mulasztásaink bűnökké súlyosbodtak. A keleti despotizmus gleccserként temetett be minden korábbi állapotot (jót, de főként rosszat), ami a rendszer összeomlása után, a kelet-európai jégkorszak elmúltával gyorsan kiolvadt. A „nagy” Szovjetunió eltűnt, s elöbukkantak a korábban még szinte rejtőző szomszédok, sőt meg is szaporodtak, öt államból lett hét (Csehszlovákia helyett Szlovákia, Szovjetunió helyett Ukrajna, Jugoszlávia helyett Szerbia, Horvátország és Szlovénia, csak Románia és Ausztria maradt meg régi nevén), s velük ugyanennyi nyelv. Beléptünk a mára már 28 államot magába foglaló Európai Unióba, ahol 27 nyelvet beszélnek – ha a németet két állam, Németország és Ausztria közös nyelvének vesszük. Idegennyelv-oktatásunk nem követte e történelmi változásokat, és annyiban változott csak, hogy a kötelező oroszot fölváltotta az angol mint első idegen nyelv, amelyet másodikként a német követ, aztán következik messze mögöttük a francia, olasz, spanyol, orosz, míg újdonsült-régi szomszédaink, szlovákok, ukránok, románok, szerbek, horvátok, szlovénok nyelvének és kultúrájának tanítására nincs semmiféle országos program (az a néhány „kisebbségi” – szlovák, román, szerb, horvát – gimnázium fontos, de csak jelképes intézmény e téren). Finnugor nyelvrokonságunk, nyelvünk periférikus volta miatt és ilyen oktatáspolitikai mellett ifjúságunk nyelvi elszigeteltsége, s belőle következően „nemzeti” pszichózisunk (paranoiánk) évtizedekre biztosítva van, európai identitásunk nyelvi szálakkal való erősítése a távoli jövő kódéba vész. Miközben szomszédaink, lévén indoeurópai rokonságúak, akár távlatos nyelvoktatás-politika nélkül is könnyen képesek bekapcsolódni Európába.

Az egykori oroszoktatás infrastruktúrája is foszladozik, pedig az orosz nyelv, s aminek helyet ad, az orosz irodalom és kultúra – ellentétben a néhai szovjet és utódjával, a mai orosz állammal – az európai szellemiséget képviseli, ami a II. világháború utáni évtizedek kényszere „ellenére” talált utat a magyar kultúrához, és kár lenne, ha ezt a bejárt utat fölverné a felejtés gyoma.

A gleccserjég elolvadtával – távlatos szomszédságpolitika és az azt megalapozó nyelvoktatás-politika hiánya miatt is – föltámadt az irredenta szelleme, és „nem üres fecsegésként”, de annál láthatóbb formában kísért mint autókra ragasztott, olykor árpádsávós és 64 vármegyés Nagymagyarország matrica. (Körülbelül ez az akármilyen értelemben vett „legolcsóbb szomszédságpolitika”, mert ehhez semmilyen nyelvtudás nem kell, és így nem kell meghallanunk azt sem, mit szólnak ehhez szomszédaink.)

A 2014-ben elhunyt nagy francia középkor-történész, Jacques Le Goff a 21. század első évtizedében az európai identitásról szólva hasonló módon gondolkodik mindarról, amiről Karácsony a II. világháború fenyegettségében csak reménykedhetett:

„Itt van a mi sokféleségünk, a mi sok kultúránk. Európa igazi identitása a mi sokféle identitásunk, amit meg kell őriznünk olyan területeken is, ahol egyáltalán nem könnyű, mint például a nyelvek területe. Modern európaiként az embernek három nyelven kellene tudni: az anyanyelvén, a nyelven, ami önmagáért érdeklí, emellett angolul, amelynek globális változata hasznos, bár szegényes eszköze a kommunikációnak, és sajnos nem a brit szigetek klasszikus angolja, és a harmadik nyelv lehet egy fontos nyelv, mint például a francia, a német vagy a spanyol, de akár a latin is. Miért is ne lehetne a latin, ami egyesítette az ókort és a középkort? Ha az embernek nincs hozzá kedve, választhatja az izlandit, a magyart vagy valamelyik szláv nyelvet. Ez a széles nyelvi horizont erősíti majd mind a nemzeti, mind az európai identitást” (idézi Per Nyholm *Európaiak* című könyvében⁷).

Összefoglalás történeti perspektívában

Karácsony Sándor nyelvfölfogását, nyelvvel és irodalommal kapcsolatos megnyilatkozásainak néhány jellemzőjét próbáltam itt megmutatni. Munkássága mind pedagógiai, mind leíró nyelvtani, mind irodalomtörténeti vonatkozásban meghökkentő, szokatlan, s utólag belátható, hogy messze kora előtt járó módon radikálisan új. Szilágyi N. Sándor például kimutatta, hogy Karácsony nyelvi fölfogása lényegében az évtizedekkel később létrejött kognitív nyelvészetével azonos (Szilágyi N. 1997); én pedig nyelvi fölfogásának a generatív-transzformációs nyelvtant megelőlegező vonásaira hívtam föl a figyelmet (Simoncsics 1980). Hogy mindennek hasznát sem a hazai irodalom- és művelődéstörténet, sem a gyakorlati pedagógia, sem a nyelvészet nem aratta le, annak egyik okát éppen „kora előtt járó voltában” látom, s ezzel kapcsolatosan abban, hogy a minden háborúval együtt járó elszigeteltség, az ő esetében a II. világháború szellemi rombolása és fizikai dűlása, valamint a rákövetkező „jégkorszak” megakadályozta, hogy érdemeinek megfelelő visszhangot/kritikát kapjon. Fő oka pedig, véleményem szerint, kora, a 20. század tömegkommunikációs kultúrájának kétes értékű terméke, a kultusz, a vezetők és vezetettek közti közvetlen viszony helyére lépő virtuális pótlék. A század karizmatikus

⁷ Nyholm, Per (2013): *Európaiak*. Budapest: M-érték Kiadó, 467. o.

személyiségei, például Mussolini és Hitler e tömegkommunikációs technika (rádió, őrifényképek, elektromos hangosítás, sajtó) birtokában népeket voltak képesek delejes révületbe ejteni, és pusztító kalandokba, esztelen háborúkba vinni; a Csatorna másik oldalán, a kontinens diktátorainál sokkal műveltebb Churchill is képes volt szélesebb közönséget a maga büvkörébe vonni. Karácsony Sándor amellett, hogy kivételesen művelt és eredeti gondolkodású elme, karizmatikus személyiség, kitűnő előadó és szónok volt – akit egyik tanítványa, Heller György nyomán Németh László is „mágnesembernek” nevezett –, a polgárok, parasztok, munkások után (az ő fölfogásában) az utolsó „fölszabadítandó rend”, az ifjúság tömegeit volt képes magával ragadni éppúgy, mint a gyarmati fölszabadítás erőszakmentességet hirdető profétája, Gandhi egy egész szubkontinens népét. Bár Karácsony írásai és könyvei az általa alapított vállalkozásnak, a könyvkiadásnál is foglalkozó Exodusnak köszönhetően elérhető⁸ voltak, lelkes követői, tanítványai – mint a sikeres népszónokok hallgatósága általában – jelszavakká dermedt címszavaiért lelkesedtek, azokat visszhangozták (lásd a hírhedt lett mellérendelés elvét), s kevés figyelmet fordítottak nehéz szövegeinek megértésére. Erre idő sem volt nagyon, mert mire belefoghattak volna, kitört a háború, utána pedig a keleti despotizmus tette lehetetlenné műveinek nyilvános feldolgozását, megvitatását, hasonlóan kora sok más gondolkodójának munkásságához. A jégkorszak elmúltával pedig az időközben más forrásokból származó anyagokból újrászótt európai kontextusba azért volt nehéz megint beleapplikálni munkásságát, mert hűséges, de még nem teljesen fölkészült tanítványai az eredeti üzenetét sem értették meg egészen. Mesterük nagyszerűsége lenyűgözte őket, európai és nagyvilági tájékozódásukat a világháború akadályozta, ezért valódi méreteit és értékét nem tudták, nem tudhatták bemérni az európai látóhatáron. Erről közvetlen tanítványától, a pedagógus-orvos-biológus Kontra Györgytől (1925–2007) értesültem, ahogy ő volt az is, aki érdeklődésemet Karácsony nyelvészeti munkássága felé fordította. Jólesett hallanom Terts Istvántól, hogy egy másik közeli tanítvány, Vekerdő László (1924–2009) orvos-művelődéstörténész-könyvtáros úgy vélekedett, hogy én jutottam a legmesszebbre Karácsony nyelvészeti munkásságának megértésében.

Karácsony Sándor ezt írja a professzor-tanítvány viszonyról: *„A magyar professzor tanítványa: önnön kételye. A fölényes magyar tanárt nem tanítványai ülik körül, hanem munkatársai, tehát voltaképpen ellenfelei. Az öreg Bolyainak a fia Bolyai folytatása, tehát tagadása, különben (magyar eszünk járása szerint) a beteljesedésnek nem volna szüksége továbbkutatásra”* (Karácsony 1939: 282). Az alkalmatlan és elégtelen idő miatt Karácsony Sándort „önnön kételye”, tanítványai nem vehették körül sokáig, még kevésbé követhették a katedrán, így a személye körüli – mester és tanítványai közti természetes viszony helyére lépő – kultusz mindmáig nehezíti írott munkásságának megértését és ezt követő befogadását.

⁸ A Karácsony Sándor egyik nemesi prédikátumát nevében őrző, Pécelen működő Csökmei Kör támogatásának köszönhetően Karácsony munkái ma ismét elérhetőek a Széphalom Kiadó gondozásában.

IRODALOM

- Fabricsius[-Kovács] Ferenc (1967): A jelentés és a „másik ember”. *Kortárs* 11/8, 1273–1282.
- Heltai Miklós (2015): *Karácsony Sándor hatása az általános tudományos és pedagógiai gondolkodásra a 20. század második felében.* (Kézirat.)
- Karácsony Sándor (1933): *Nyugati világnézetünk felemás igában.* Budapest: Szövétnék.
- (1938): *Magyar nyelvtan társaslélektani alapon.* Budapest: Exodus.
- (1939): *A magyar észjárás.* Budapest: Exodus.
- (1941): *A könyvek lelke.* Budapest: Exodus.
- (1942): *Ocsúdó magyarság.* Budapest: Exodus.
- (1945): *A magyar béke.* Budapest: Exodus.
- Kontra György (1992): Karácsony Sándor. (Magyar Pedagógusok sorozat.) Budapest: OPKM.
- (2003): *Karácsony Sándor, a nagyhírű professzor.* Budapest: BIP.
- Kövendi Dénes (2009): Honnan jött, merre vitt A magyar észjárás? Karácsony Sándor könyve. *Magyar Szemle (Új folyam)* XVIII/11–12, 74–92.
- Kövendi Dénes – Kontra György (1991): Karácsony Sándor nyelvészeti-pedagógiai munkássága. In: Kiss Jenő – Szűts László (szerk.): *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 424–430.
- Lendvai L. Ferenc (1993) *Egy magyar filozófus: Karácsony Sándor.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Lotz, J. [János] (1962): The place of the implicative {-LAK} form in the conjugational pattern of Hungarian. *Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Paavo Ravila = MSFOU [Mémoires de la Société Finno-Ougrienne]* CXXVI/317–327.
- Lotz János (1967): A személy, szám viszonyítás és tárgyhatározottság kategóriái a magyarban. In: Imre Samu – Szathmári István (szerk.): *A magyar nyelv története és rendszere. A debreceni nemzetközi nyelvészkongresszus előadásai.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 249–255.
- Nyholm, P. (2013): *Európaiak.* Ford. Simoncsics Péter. Budapest: Mérték Kiadó.
- Simoncsics Péter (1980): Egy magyar nyelvtan a 30-as évekből. *Nyelvtudományi Értekezések* 104/695–705.
- (2005): *Paradigmaváltás légüres térben.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- (2006): Karácsony Sándor nyelvészeti nézeteiről és ezek utóéletéről. *Nyelvtudományi Közlemények* 103/106–128.
- Szépe György – Terts István (1999/2002): Karácsony Sándor, a nyelvészeti megalapozottságú kutató. In: Lénárd Gábor (szerk.): *Gyökerek és gyömölcsök. A Karácsony Sándor Tudományos Konferencia Előadásai. (Kossuth Lajos Tudományegyetem 1999. szeptember 29.) = Acta Paedagogica Debrecina C.* Debrecen: Debreceni Egyetem Neveléstudományi Tanszék, 43–58.
- Szerb Antal (1934/1992): *Magyar irodalomtörténet.* Cluj-Kolozsvár: Erdélyi Szépművés Céh / Budapest: Magvető.
- Szilágyi N. Sándor (1997): *Hogyan teremtünk világot?* Kolozsvár: Erdélyi Tankönyvtanács.
- Vekერი László (1976): Az anyanyelvi oktatás korszerűsítéséről. In: Szépe György (szerk.): *Az anyanyelvi oktatás korszerűsítéséért.* Budapest: Tankönyvkiadó, 305–327.
- (1981): Az absztrakt filozófia és a nyelv. (Tudománytörténeti és kritikai megjegyzések.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* XIII/207–229.
- (1985): Karácsony Sándor és A magyar észjárás. *Mozgó Világ* 11/12: 62–69.
- (1986): Érvényes példák, tanulságok – vitatható általánosítások. Karácsony Sándor A magyar észjárás című könyvéről. *Forrás* 18/5: 22–26.
- (1990): „Szellemi függetlenség, tisztaság, tisztesség”. Interjú. In: Szántó R.Tibor – Zsolnai László (szerk.): *Kétszemélyes egyetem. Tizenegy beszélgetés.* Budapest: Magvető, 233–258.
- Vekერი Tamás (1992): *Álmok és lidércek: iskolaalapítás Magyarországon.* Budapest: T-Twins.
- (2006): *Felnőttek és gyerekek: mit akarunk egymástól? Pszichológiai írások.* Budapest: Saxum.
- (2011): *És most belülről...* Budapest: Saxum.